

Література

1. Демська-Кульчицька О. М. Основи Національного корпусу української мови. – К., 2005.
2. Передрієнко В. А. Трьох стилів теорія // Енциклопедія. Українська мова. – К.: Видавництво Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 640–641.
3. Standard Generalized Markup Language ISO 8879: Information processing – Text and office systems. – Geneva, 1986.
4. Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange / С. М. Sperberg-McQueen, L. Burnard. – 2001. – <http://www.hcu.ox.ac.uk/TEI/P4X/index.html>.

Тетяна Цимбалюк-Скопненко, к. ф. н.*
Інститут української мови НАН України (Київ)
УДК 161.2.81'374

**УКЛИНЮВАННЯ ЯК ОДИН ІЗ ВИДІВ ЛЕКСИКО-
СЕМАНТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У
МОВІ ПЕРЕКЛАДУ МИКОЛИ ЛУКАША**

У статті проаналізовано специфіку вклинювання як лексико-семантичного перетворення у творчій спадщині видатного українського перекладача М. Лукаша, встановлено особливості інкорпорації елементів різних частин мови до структури традиційно вживаної фразеологічної одиниці в перекладних поетичних і прозових текстах.

У другій половині ХХ ст. інтенсивність інновацій у фразеологічних системах сучасних слов'янських мов помітно зросла. Ці динамічні процеси мають багаторівневий характер, оскільки культурно-політичні події згаданого періоду справили надзвичайний вплив на всі мови європейського ареалу. Лексико-семантичні перетворення у фразеологічній системі літературної мови передусім полягають у тому, що оказіональні елементи доповнюють або змінюють компонентний склад традиційно вживаної одиниці. Використання вклинювання¹ як способу перетворення фразеологічної одиниці (далі – ФО) свідчить „про

---

* © Т. Цимбалюк-Скопненко, 2005

¹ Термін запровадив О. Кунін [2, с. 13].

деяку синтаксичну свободу її компонентів” [1, с. 144], яка виявляється тоді, коли замкнені, здавалося б, межі фразеологізмів розширюються, дозволяючи проникненню оказіональних елементів. Зрушення в традиційному складі фразеологізмів пов’язані з конкретним комунікативним завданням, вони посилюють інформаційний план звороту, формують авторське ставлення до того, про що йдеться, загострюють або створюють експресивну оцінку. Крім того, під час трансформації ФО часто відбувається певний перерозподіл сем у їхній змістовій структурі [3, с. 231], ревальвація традиційної образності, створюється бажаний стилістичний ефект.

Уклинювання слів у структуру ФО пов’язане з трансформацією сталих сполук слів, з їхнім граматичним розгортанням. Як свідчить фактичний матеріал¹, уклинювання змінних компонентів до складу фразеологізму належить до тих оказіональних перетворень, унаслідок яких зберігається загальна семантика й основні риси формальної структури фразеологізму. Під час цього виду лексико-семантичних перетворень ФО не руйнується, нового звороту не виникає, навпаки, трансформована ФО та її прототип і далі перебувають у колишніх системно-лінгвальних відношеннях.

Аналізуючи конкретні приклади введення нових компонентів до складу ФО, можна зробити висновок, що оказіональні зміни фразеологізму в мовленнєвому вживанні мають системний характер, оскільки вони залежать від властивостей самої ФО та від її функціонування в системі мови. Серед найуживаніших видів уклинювання в перекладах Миколи Лукаша можна виокремити такі:

а) уклинювання іменника: **захитати ченцеві віру** (... [кавалер] *ніби знехочу одмовлявся, що не послав [панії] ані гаманця, ані пояса, щоб не захитати ченцеві віри в слова тої панії, якщо він і на сей раз од неї говорить* (Боккаччо, с. 182)); **дати катюзі гарту** (*Схопили [капітана] та й покотили перевертом по всіх лавах, од корми до самої прови – такого гарту катюзі дали, що поки до головної щогли докотили, він уже й душу в пекло визівнув* (Сервантес, с. 253)); **упіймати Ізабетту на**

---

¹ Усі ілюстративні приклади в статті подано без правописних змін, так, як вони засвідчені в текстах перекладів М. Лукаша. Якщо аналізований мовний зворот містить певний елемент, що не відповідає теперішньому правопису, то відразу після нього у квадратних дужках світлим шрифтом наведено відповідну сучасну нормативну словоформу.

гарячому (Разом з іншими черницями, які з великого бажання **впіймати Ізабетту на гарячому** не звертали уваги, що в паніматки на голові, вона підбігла до келії молоді черниці, і вони всі гуртом **виважили двері** (Боккаччо, с. 512)); **убити чоловіку в голову** (... одна з найбільших спокус – то **вбити чоловіку в голову**, ніби він може написати й надрукувати книгу, що принесе йому стільки слави, стільки грошей... (Сервантес, с. 338)); **діла жінкам нема** ([Фавни:] // **Що фавн кирпатий, то це дарма, // До того діла жінкам нема. // Кивне недбало, де гурт жінок, – // Найкраща радо іде в танок** (Гете, с. 253)); **діло, братчики, не стане** ([Антонелло:] // **Звичайна річ, тобі платить, Трістане. // [Трістан:] // За мною діло, братчики, не стане** (Лопе де Вега, с. 292)); **не виходити Полетті з думки** (У неї своїх турбот хоч одбавляй. Але Жізель уперто **не виходила Полетті з думки**, як і згадка про мадам Дюкен, якій довелося розвестися з чоловіком... (Стіль, с. 300)); **припасти товариству до душі** (Отсей старший нехай і порядкує всім у часі свого панування і вказує по своїй уподобі, де нам жити і що робити. Сі слова **припали товариству до душі**, і на перший день усі одноставно обрали за старшу Пампінею (Боккаччо, с. 41)); **брати ворога за зябра** ([Король:] // **Дон Манріке, ви ідіть // зараз же з двома полками; // впоравшись з бунтівниками, там порядок наведіть. // З вами піде граф де Кабра // з роду славних кордов'ян; // має він гучний талан // брати ворога за зябра** (Лопе де Вега, с. 55)); **довести справу до кінця** (На те одказав Лотарію, що як він уже почав, то мусить **довести справу до кінця**, хоч і знає напевне, що скільки не битиметься, все одно нічого не доб'ється (Сервантес, с. 214)); **припасти слухачам до смаку** (Сонети **припали слухачам до смаку**; невільник же, врадуваний добрими вістями про свого товариша, розповідав свою історію далі (Сервантес, с. 256));

б) уклінювання прикметника (як означення до одного з іменних компонентів ФО): **збити велику бучу** (Та якби ще тільки те, що мимо ходить та очима стріляє, а то вже до того знахабнів, що оце вчора прислав до мене якусь жінку з гостинцями й непристойними речами, передав пояс і гаманця, неначе в мене своїх мало, і так мене тим уразив, що якби гріха не боялася та вас так не шанувала, то ладна була **збити велику бучу**... (Боккаччо, с. 181)); **думка така насувається** (... скільки раз убачав я на власні очі, як добро моє тлумачила всяка ледар, і ніколи мені **не насувалася така думка**, як про сього чоловіка (Боккаччо, с. 177)); **плести всякі дурниці** (– Тут іще от яке діло, – сказав

священик, – наш добрий гідальго **плете всякі дурниці** тоді тільки, коли йдеться про предмет його божевілля...(Сервантес, с. 193)); **утішити абатову душу** (Сії слова [Ферондової жінки] вельми **втішили абатову душу**, бо йому здалося, що сама доля відкрила йому шлях до здійснення найлюбішого його бажання (Боккаччо, с. 215)); **на нікчемну жуфель** [жуфель] ([Люципер (до Господа):] // Зліпив із того тіста кілька куль, // Вони знічев'я крутять веремія // І до пізнання пнуться черв'яками, // Аж поки все те відшумить, схолоне // Й переведеться **на нікчемну жуфель**... (Мадач, с. 12)); **на кастільський** [кастільський] **кшталт** (– То навіть краще, – одказав парох, – ми могли б те й пану капітану пробачити, аби він тільки не переносив його до Гишпанії і не вивертав **на кастільський кшталт**, бо при тому немало природних прикмет сього твору втратилось (Сервантес, с. 45)); **давати належний лад** ([Фауст:] // Юрба, моїм покірні цілям, // Землі **дає належний лад**, // Виводить перепони хвилям // І морю творить строгу грань (Гете, с. 485)); **син примхливої фортуни** (...багатство суперника мого засліпило очі її [Люсіндиному] кохання; воно одвернулось од мене і пригорнулось до нього, пещеного **сина примхливої фортуни** (Сервантес, с. 169));

в) уклінювання займенника (у тій самій функції): **завдати вам брехню** (Як знайдеться, бува, який книгогриз чи бакаляр, що підкусить вас іспотайна та буркне комусь, що неправда ваша, на те не зважайте: хоч і **завдадуть вам брехню**, та руки, що те написала, все одно не втнуть (Сервантес, с. 10)); **збавити мені віку** (Безглузде й безрозумне бажання збавило мені віку. Коли звістка про мою смерть дійде до Камілли, нехай вона знає, що я прощаю її... (Сервантес, с. 34)); **віку нам укоротять** (Та як кинуться [ломбардці] на наші дома, то, може, не тільки все майно пограбують, а ще й **віку нам укоротять**... (Боккаччо, с. 47)); **не йняти їй віри** ([Теодоро:] // Обіцяла, кажеш, пані // одружити нас? // [Марчелла:] // Авжеж. // Чи ти **віри їй не ймеш?** (Лопе де Вега, с. 210)); **як вітром їх змело** (Тоді всі інші дрібнолюдки, що корчилились на підлозі, посхоплювались і з вереском побігли до малесеньких дверцят, **як вітром їх змело**. (Єлін Пелін, с. 52)); **дати їм на волю** (... поки я чую самі лише пусті слова, **даю їм** [огудникам] **на волю** що завгодно говорити, а сам своє робитиму і докори їхні проти них же й повертатиму (Боккаччо, с. 242)); **ламати його волю** (Може, він [король] учинив так навмисне, щоб погамувати трохи наші дотеперішні веселоці, а може, й інша яка була на те причина, та не

годиться мені **волі його ламати**, тож розкажу я вам про одну сумну та невеселу пригоду, уболівання вашого, я думаю, достойну (Боккаччо, с. 243)); **скрутити йому в'язи** ([Терсіт (до Ахілла:)] // Як Гектор **не скрутить йому** [Аяксові] **в'язів** у двобої, то скрутиться він і сам від безмірного тишання... Мене вже й не впізнає (Шекспір, с. 391)); **скрутити собі в'язи** (**Скрутиш собі** [, Елено,] **в'язи**, дасть Бог, то й тобі полегшає, бо ти кажеш, таку муку терпиш, і мені на душі веселіше стане (Боккаччо, с. 471));

г) уклінювання прислівника: **не дуже діймати віри** (Скажи [, посланцю,] тільки твоєму панові, нехай мається на острозі й **не дуже діймає віри** Джанноттовим вигадкам (Боккаччо, с. 117)); **закинути десь у суху глибку** (Одне слово, і книгу цю, а також усяку іншу французчину, що тут знайдеться, треба б до якого часу **закинути десь у суху глибку**, нехай там лежить собі... (Сервантес, с. 45)); **клонити низько голову** (... та як його [шляхтича] **вмертвила** Вишня Воля, то я мовчу й **клоню низько голову**: так само вчинив би я, якби й мене самого навістив Господь (Сервантес, с. 106)); **ловити даремно гав** [гав] ([Мефістофель:] // **А хто й відкіль** [бійці] – моя турбота. // **Я не ловив даремно гав**, // **Всі арсенали обшугав**... (Гете, с. 445)); **налягати чимдуж на демено** (... мусили ми **вітрила зібрати**, а ті [корсари] й собі **на демено чимдуж налягли**, аби нам проплив дати (Сервантес, с. 272)); **відавати потроху кінці** (Так отака ти, людська славо? // **З тобою я голодувати** // **І бідувати маю право** // **Й кінці потроху віддавати**... // **Лукава слава, їй же право!** (Верлен, с. 159)); **прогнати звідсіля втришия** (Докерів узяло зло. А чиновники тільки глип-глип один на одного, – чи не час, мовляв, відступати на заздалегідь підготовані позиції, бо ще трохи, і їх **проженуть звідсіля втришия** (Стіль, с. 25));

г) уклінювання дієслова: **гору почали брати** (Сюди, сюди, хоробре лицарство! Час і пора вам явити міць потужних правиць ваших, бо вже двораки в турнірі **гору почали брати!** (Сервантес, с. 48)); **грошей було не товсто** (Вина моя наяв вийшла, заступники підвели, бо **грошей було не товсто**, думав уже, що на горло мене скарають, аж ні – дали шість років галер (Сервантес, с. 127)); **не гурт було олій в голові** (Прицюцькувата монна Лізетта, в якій **не гурт було олій в голові**, дуже раділа, почувши ту нісенітницю, і повірила їй, як би й щирій правді (Боккаччо, с. 253)); **душею мав наложити** (Одне тільки можу сказати вам, пані моя: яка б уже там не була моя мужність, а коли вона в мене

є, мушу вам служити, хоч би й душею мав наложити (Сервантес, с. 186)).

У мові Лукашевих перекладів так само зафіксовано значну кількість укліновань двох і більше компонентів до складу традиційно вживаної ФО. Цей тип трансформації розриває фразеологізм, і ФО ніби розчиняється в контексті: **скуштувати найсмаковитіших у нас вершків** ([Нестор (до Улісса):] // *Хто може збити Гекторові славу, // Як не Ахілл? // Воно-то ніби й жарт, // Але багато між людьми заважить, // Бо тут троянці можуть скуштувати // Найсмаковитіших у нас вершків* (Шекспір, с. 354)); **так воно було чи інак** (*Чи так воно було, чи інак, менше з тим; тільки був той Тедальдо тяжко грошовитий і мав трьох синів...* (Боккаччо, с. 88)); **тримав у своїх руках усю владу** (*Той Аррігетто тримав у своїх руках всю владу на острові...* (Боккаччо, с. 108)); **багато води з того часу утекло** (*Ходив і я колись у підпільниках, чесним життям жив...* Було та загуло. **Багато води з того часу утекло** (Стіль, с. 221)); **уволити в усім твою волю** ([Маргарита (до Фауста):] // *О голубе, я так тебе люблю, // Що воленьку у всім твою волю...* (Гете, с. 156)); **запасти віддавна вам у голову** (*Всі знають, Дон Кіхоте, що дурниці // У голову віддавна вам запали...* (Сервантес, с. 22)); **лягти тут сю ніч головою** (*– На Бога, чоловіче добрий, іди собі звідсіль, як не хочеш лягти тут сю ніч головою. Іди, то лучче буде* (Боккаччо, с. 104)); **моя голова – я вже знаю – пуста** (*– Молодим, – мовив дід, – // я боявсь неспроста, // Що це може відбитись на мізку, // Та моя голова – я вже знаю – пуста, // На ній можна стояти без риску* (Керролл, с. 216)); **доля скрізь йому сприяє** ([Улісс:] // *... той бо молодець [Троїл] // Сьогодні розходився, мов скажений. // У саме пекло рветься без ваги, // Не дбаючи про юність і недосвід, // І доля скрізь йому сприяє* (Шекспір, с. 429)); **не прийти ще як слід до тям** (*...прочувавшись уночі, він [чоловік] знайшов у неї на носі ту поворожку та й почав ото витворяти все те, що вам розказував, а тоді вернувся до неї, набив її добре, обстриг та, не прийшовши ще як слід до тям, уявив собі (та й досі ще, мабуть, уявляє), що він то зі мною таке зробив* (Боккаччо, с. 419)); **наложити на нього це тавро** ([Адам:] // *Я не клену ледачого народу, // не винний він, що злидні наложили // На нього це тавро ганебне рабства, // А рабство перетворює його // В знаряддя душоубства для зухвальців* (Мадач, с. 67)).

Уведення до складу традиційно вживаної ФО нових компонентів треба пояснювати не тільки прагненням перекладача уточнити, але й конкретизувати властиву фразеологізмові абстрактну семантику, позбавити її безособовості й надати мовленню додаткового семантичного та стилістичного забарвлення проти традиційної ФО.

Література

1. Виноградов В. С. О некоторых видоизменениях исходной модели фразеологического сочетания в предложении (на материале фразеологических сочетаний с исходной моделью «прямопереносный глагол + существительное») // Учёные записки ЛГУ. – Л., 1957. – Вып. 29. – № 29. – С. 131 – 145.
2. Кунин А. В. Вклинивание как лингвистическое явление // Иностр. яз. в школе. – 1973. – № 2. – С. 13 – 22.
3. Черная А. И. Некоторые приемы стилистического окказионального преобразования фразеологических единиц // Исследование лексической сочетаемости и фразеологии. – М., 1975. – С. 222 – 244.

Джерела

- Боккаччо – Боккаччо Джованні. Декамерон / Пер. з італ. М. Лукаш. – К.: Дніпро, 1985.
- Верлен – Верлен Поль. Лірика / Пер. з франц. М. Рильський, М. Лукаш, Г. Кочур. – К.: Дніпро, 1968.
- Гете – Гете Йоганн Вольфганг. Фауст: Трагедія / Пер. з нім. М. Лукаш. – К.: Дніпро, 1981.
- Слін Пелін – Слін Пелін. Ян Бібіян: Повість-казка / Пер. з болг. М. Лукаш. – К.: Дитвидав УРСР, 1961.
- Керролл – Керролл Льюїс // Лукаш М. О. Від Боккаччо до Аполлінера: Переклади / Ред. упоряд., авт. передм. М. Н. Москаленко. – К.: Дніпро, 1990. – С. 215 – 227.
- Лопе де Вега – Вега Карпіо Лопе Фелікс де. Овеча криниця. Собака на сні / Пер. з ісп. М. Лукаш. – К.: Держлітвидав УРСР, 1962.
- Мадач – Мадач Імре. Трагедія людини: Драматична поема / Пер. з угор. М. Лукаш. – К.: Дніпро, 1967.
- Сервантес – Сервантес Сааведра Мігель де. Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі / Пер. з ісп. М. Лукаш, А. Перепада. – К.: Дніпро, 1995.
- Стіль – Стіль Андре. Перший удар / Пер. з франц. М. Лукаш. – К.: Держлітвидав, 1953.
- Шекспір – Шекспір Вільям. Троїл і Крессіда: Драма / Пер. з англ. М. Лукаш // Шекспір Вільям. Твори: В 6-ти т. – Т. 4. – К.: Дніпро, 1986. – С. 331 – 435.